

Deprem Hermenötiği: Kognitif Yaklaşım Çerçevesinde Mukayeseli Bir Analiz

İsmail Fakirullahoğlu

[0009-0004-2307-7147](https://ror.org/0257dtg16)

Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Diyarbakır,
Türkiye

<https://ror.org/0257dtg16>

isfa5656@gmail.com

Mustafa Alıcı

[0000-0002-8070-8425](https://ror.org/02h1e8605)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

malici@erzincan.edu.tr

Öz

Bu makale, depremleri dinî gelenekler içerisinde bir doğaya yönelik bilişselliği biçimi olarak ele almakta ve konuyu kognitif dinler tarihi yaklaşımı çerçevesinde incelemektedir. Depremler, jeolojik açıdan tektonik levha hareketleriyle açıklanan fiziksel olaylar olmakla birlikte, insanlık tarihi boyunca farklı kültür ve inanç sistemlerinde ilahi irade, kozmik düzenin bozulması ya da doğüstü müdahale gibi metafizik anlamlarla yorumlanmıştır. Çabamız, bu tür yorumların yalnızca teolojik ya da kültürel kabullerden değil, insan zihninin evrimsel olarak şekillenmiş bilişsel eğilimlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Makalemizde ayrıca mukayeseli dinler tarihi perspektifiyle kadim Mezopotamya, Antik Yunan, kadim Çin kültürü, Yahudilik, Hıristiyan, İslam, İskandinav ve Japon inanç geleneklerindeki deprem anlatıları değerlendirilmiştir. Bu anlatılar, sırasıyla hiperaktif ajan algılama sistemi, nedensel atıf, minimal karşıt-sezgisel kavramlar ve bilişsel yük azaltımı gibi kognitif kuramlar ışığında değerlendirilmiştir. Bulgular, ani ve yıkıcı doğa olaylarının, insan zihninde fail ve anlam arayışını tetiklediğini; bu sürecin dini ve mitolojik anlatılar aracılığıyla kültürel hafızada kurumsallaştığını göstermektedir.

Makale ayrıca modern seküler toplumlarda bile depremlerin metafizik çağrışımlar üretmeye devam ettiğini ortaya koyarak, afetlere yönelik anlam üretme eğiliminin tarihsel ve evrensel bilişsel temellerini tartışmaktadır. Sonuç olarak çalışma, dinlerde deprem algısının, bilişsel mekanizmalar ile kültürel-dini bağlamların etkileşimi sonucu şekillenen kalıcı bir insanî fenomen olduğunu savunmaktadır.

Neticede çağdaş dönemde metafiziği de kapsayan sekülerleşme girişimlerine bağlı olarak dinî düşüncenin kamusal alandan büyük ölçüde çekilmesi hedeflenmiş olsa da doğal afetler, özellikle depremler, insan zihninde sığınma, kutsalı tecrübe etme, yakarış ve acizyet mekanizmaları çalıştırma gibi öznel metafizik aygıtları üretmeye devam etmektedir. Bu yöndeki sui generis beşerî durumlar, çoğu kez insanın bilişsel yapısının ve kültürel hafızasının derin kodlarıyla doğru orantılı bir şekilde değişkenlik arz edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi; Kognitif Yaklaşım; Deprem; Doğal Afetler; Mitoloji; Metafizik

Öne Çıkanlar

- Depremler, çalışmada yalnızca jeolojik ve fiziksel olaylar olarak değil, dinî ve metafizik anlam üretiminin bilişsel bir nesnesiolarak ele alınmıştır.
- Makale, dinî geleneklerde depremlere yüklenen anlamların rastlantısal veya yalnızca kültüreldeğil, insan zihnininbilişsel mekanizmalarına dayandığını ileri sürmektedir.
- Mezopotamya, Antik Yunan, Çin, Yahudi-Hıristiyan, İslam, İskandinav, Japon ve yerli inanç geleneklerindeki deprem anlatıları mukayeseli biçimde incelenmiştir.
- Depremlerin, insan zihninde ajan atfıve hiperaktif ajan algılama sistemi mekanizmalarını güçlü biçimde tetiklediği gösterilmiştir.
- Doğal afetlerin, bireylerin ve toplumların belirsizlik, kontrol kaybı ve varoluşsal tehdit deneyimlerine karşı geliştirdikleri anlamlandırma stratejilerinin merkezinde yer aldığı ortaya konmuştur.

Atıf Bilgisi

Fakirullahoğlu, İsmail-Alıcı, Mustafa. “Deprem Hermenötiği: Kognitif Yaklaşım Çerçevesinde Mukayeseli Bir Analiz”. ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 1-21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19551329>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	13 Ocak 2026	
Kabul Tarihi	26 Ocak 2026	
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026	
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem	
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik	
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.	
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumuolmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.	
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net	
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.	
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.	
Etik Bildirim	asarergisisebyu@gmail.com	
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
	Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
	Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim	
	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	
	15 Karasal Yaşam	
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)	
Lisans	CC BY-NC 4.0	

The Hermeneutics of Earthquakes: A Comparative Analysis within the Framework of the Cognitive Approach

İsmail Fakirullahoğlu

[0009-0004-2307-7147](https://ror.org/0257dtg16)

Dicle University, Graduate School of Social Sciences, PhD Student, Department of Basic Islamic Sciences,
Diyarbakir, Türkiye

<https://ror.org/0257dtg16>

isfa5656@gmail.com

Mustafa Alici

[0000-0002-8070-8425](https://ror.org/02h1e8605)

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of History of Religions, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

malici@erzincan.edu.tr

Abstract

This article examines earthquakes as a form of cognitively structured engagement with nature within religious traditions and analyzes the subject through the framework of the cognitive history of religions. Although earthquakes are physical phenomena explained geologically by tectonic plate movements, throughout human history they have been interpreted across diverse cultures and belief systems through metaphysical lenses such as divine will, disruption of cosmic order, or supernatural intervention. This study argues that such interpretations arise not solely from theological doctrines or cultural assumptions, but from evolutionarily shaped cognitive predispositions of the human mind.

Employing a comparative history of religions perspective, the article analyzes earthquake narratives from ancient Mesopotamia, Ancient Greece, early Chinese culture, Judaism, Christianity, Islam, Norse traditions, and Japanese belief systems. These narratives are examined in light of key cognitive theories, including the hyperactive agency detection device (HADD), causal attribution, minimally counterintuitive concepts, and cognitive load reduction. The findings indicate that sudden and destructive natural events activate a human tendency to seek agency and meaning, a process that becomes institutionalized within cultural memory through religious and mythological narratives.

The article further demonstrates that even in modern secular societies, earthquakes continue to generate metaphysical associations, thereby highlighting the historical and universal cognitive foundations of meaning-making in response to disasters. In conclusion, the study contends that perceptions of earthquakes in religious traditions constitute a persistent human phenomenon shaped by the interaction between cognitive mechanisms and cultural-religious contexts.

Ultimately, although contemporary secularization efforts—often encompassing attempts to marginalize metaphysical thought—have sought to remove religious reasoning from the public sphere to a large extent, natural disasters, particularly earthquakes, continue to activate subjective metaphysical mechanisms within the human mind, such as seeking refuge, experiencing the sacred, supplication, and heightened awareness of human vulnerability. These sui generis human conditions frequently vary in direct proportion to the deep cognitive structures and cultural memory that underlie human thought.

Keywords

History of Religions; Cognitive Approach; Earthquake; Natural Disasters; Mythology; Metaphysics.

Highlights

- Earthquakes are examined not only as geological and physical phenomena, but also as cognitive objects of religious and metaphysical meaning-making.
- The article argues that the meanings attributed to earthquakes in religious traditions are neither random nor purely cultural, but are grounded in underlying cognitive mechanisms of the human mind.
- Earthquake narratives from Mesopotamian, Ancient Greek, Chinese, Jewish-Christian, Islamic, Ancient Scandinavian, Shinto, and Indigenous belief traditions are analyzed within a comparative framework.
- The study demonstrates that earthquakes strongly activate agency attribution processes, particularly the Hyperactive Agency Detection Device (HADD), in human cognition.
- Natural disasters are shown to occupy a central role in the meaning-making strategies developed by individuals and societies in response to uncertainty, loss of control, and existential threat.

Citation

Fakirullahoğlu, İsmail-Alıcı, Mustafa. “*The Hermeneutics of Earthquakes: A Comparative Analysis within the Framework of the Cognitive Approach*”. *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026), 1-21.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19551329>

Article Information

<i>Date of submission</i>	13 January 2026
<i>Date of acceptance</i>	26 January 2026
<i>Date of publication</i>	30 April 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal-Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>AI Ethics Statement</i>	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
<i>Ethical Statement</i>	This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.
<i>Plagiarism checks</i>	Yes- intihal.net
<i>Ethics committee</i>	Not subject to ethical clearance.
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	asardergisiebyu@gmail.com
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1) Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Data Curation (CRediT 2) Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11) Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Writing (CRediT 12-13) Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Writing - Review & Editing (CRediT 14) Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
<i>S. Development Goals</i>	4 Quality Education 11 Sustainable Cities and Communities 15 Life on Land
<i>Dizinler</i>	ERIH PLUS (31.03.2025)
<i>Lisance</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Depremler, çağdaş jeoloji bilimine göre olağan bir olay olarak fiziksel açıdan litosferik levhaların hareketleri ile yakından bağlantılı temel tektonik süreçtir. Levha tektoniği kuramı, Dünya'nın kırılğan dış kabuğunun (litosfer) büyük plakalar hâlinde olduğunu ve bu plakaların mantodaki konveksiyonel akımların etkisiyle sürekli hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu levhalar birbirine yaklaştıkça ya da sürtünme nedeniyle gerilim birikir; birikmiş stres kayaların kırılmasıyla ani bir şekilde açığa çıkarak deprem sismik dalgalarını üretir. Bu süreç, levhaların karşılaşması ve birbirlerine uyguladığı gerilimin artmasıyla tetiklenir.¹ Bununla birlikte insanlığın erken dini kültürlerinden çağdaş Seküler devirlere kadar farklı dönemlerde dindarlar, dinlerin ana mesajlarıyla bağlantılı olarak insanlar, depremleri çoğu zaman üçlü bir saç ayağıyla, en iyimser anlamda “doğrudan kendini hissettiren ilahi kadere veya o kaderin müsebbibi metafizik iradeye”, en kötümser anlamda “kozmetik düzenin tam kaotik durumuna” veya nötr anlamıyla “doğüstü güçlerin tezahür edici anlık müdahalelerine” bağlayabilmektedirler.² Bu durum, doğa olaylarının salt bilimsel açıklamalarla yetinilmeksizin metafiziksel bir yorum çerçevesinde anlaşıldığını göstermektedir.

Çağdaş kognitif dinler tarihi yaklaşımı, dindar insanların doğa olaylarına yükledikleri anlamların rastlantısal olmadığını; aksine belirli bilişsel mekanizmalar aracılığıyla yapıldığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre ani, yıkıcı, öngörülemez hatta bazen kontrol edilemez nitelikler taşıyan depremler gibi afetler, insan zihninde özellikle olağanüstü olaylara kesin fail bulma yani “ajan atfetme eğilimini” harekete geçirmekte ve bu durum görünmeyen, niyet sahibi varlıklara ilişkin inançların oluşumunu ya da güçlenmesini kolaylaştırmaktadır.³ Depremin kontrol edilemez doğası karşısında bireyler, yaşanan yıkımı anlamlandırmak amacıyla metafizik açıklama çerçevelerine yönelmekte; bu süreçte bilişsel eğilimler kültürel ve dinsel anlatılarla bütünleşerek kolektif inanç sistemlerini beslemektedir.⁴

¹ Stephen Marshak, *Earth: Portrait of a Planet* (New York: W. W. Norton & Company, 2019), 395–402.

² Sandro Galea – Fran H. Norris – Susan D. Resnick, “Psychological Consequences of Disaster” *Journal of Nervous and Mental Disease* 193/4 (2005), 217–228; Jean Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia*, trans. Teresa Lavender Fagan (Chicago: University of Chicago Press, 2001), 56–58.

³ Pascal Boyer, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought* (New York: Basic Books, 2001), 121–123.

⁴ Justin L. Barrett, *Why Would Anyone Believe in God?* (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2004), 31–54; Boyer, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*, 144–170.

Bu makale, depremin metafiziksel yorumlarını kognitif dinler tarihi perspektifinden ele alarak, afet algısının bilişsel eğilimler ile kültürel bağlamların etkileşimi sonucunda nasıl biçimlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken depremin çeşitli kültürlerdeki dini-mitolojik tasvirleri ele alınacak, ardından kognitif bilimlerin sunduğu açıklamalar doğrultusunda doğal afetlerin anlamlandırılma biçimleri analiz edilecektir. Son olarak modern dönemde sekülerleşmeye rağmen depremin hâlâ metafiziksel çağrışımlar üretmesi incelenecek, insan zihninin bu eğiliminin evrensel ve tarihsel boyutları bilişsel açıdan değerlendirilecektir.

1. Doğal Felaketten İlahi Cezaya Dönüşümleriyle Kognitif Bir Anlam Haritası: Erken Kültürlerden Gelişmiş İlahi Dinlere İnançlararası Deprem Metafiziği

İnsanlık ile ona ait inançlar, tarih boyunca işlevsellik ile anlam ilişkisi açısından daima karşılıklı ilişki içinde olmuştur.⁵ Mukayeseli inanç tarihi perspektifinden bakıldığında, depremler yalnızca fiziksel ve jeolojik olaylar olarak değil, aynı zamanda metafizik anlamlar yüklenen olgular olarak değerlendirilmiştir. Özellikle daha gelişmiş geleneksel toplumlarda bu tür doğal afetler, “ilahın veya kudretli iradesinin bir tezahürü (kratofani)”, metafiziğin kontrolündeki kozmik düzenin bozulmasına işaret eden “sembolik anlamları yüklenmiş kaotik göstergeler” ya da doğa üzerinde etkili olduğuna inanılan “doğüstü güçlerin odak müdahaleleri” şeklinde yorumlanmıştır. Bunun yanında okur-yazar olmayan pek çok erken kültürde ise deprem gibi felaketler, “tanrısal gazabın somut ifadesi” veya “evrensel düzenin bariz dengesinin maruz bir şekilde sarsılması” olarak algılanmış; bu gibi bilişsel yüklü anlayışlar, dini mitler ve kozmolojik tasavvurlar aracılığıyla veya onların desteğiyle metafizik açıdan anlamlandırılmış ve ritüeller yoluyla sembolik açıdan tekrarlanarak yorumlanmıştır.⁶ Daha somut örneklerle anlatırsak; kadim politeist Mezopotamya uygarlıklarında- özellikle Sümer ve Akad toplumlarında- depremler, tanrıların öfkesiyle ilişkilendirilmiştir.⁷ Bu inançlara göre Enlil ve Ea gibi baş tanrılar, yer sarsıntılarını insanların ahlaki karakterdeki kutsal düzeni bozmasına bir tepki olarak

⁵ Duygu Mete, “Religio: Klasikten Postmodern Döneme Din Bilimlerinde Dinin Kökeni, İşlevi ve Anlamı Sorunu”, 4. Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler içinde Yenilikçi Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyumu (2019), 47-59.

⁶ Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, trans. Willard R. Trask (New York: Harcourt, 1959), 116-118.

⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kocabı Yayınları, 2002), 72-75; Thorkild Jacobsen, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion* (New Haven: Yale University Press), 1976, 135-138.

göndermişlerdir.⁸ Antik Yunan dini düşüncesinde depremler, denizler tanrısı Poseidon ile doğrudan ilişkilendirilmiş ve bu bağlamda Poseidon, “Yer Sarsıcı” anlamına gelen Enosikthton sıfatıyla anılmıştır. Bu niteleme, Yunan kozmolojik tasavvurunda depremlerin rastlantısal doğa olayları olarak değil, tanrısal iradenin doğrudan bir tezahürü olarak algılandığını göstermektedir. Poseidon’un yeryüzü üzerindeki bu kudreti, mitolojik anlatılarda simgesel unsurlarla pekiştirilmiş; özellikle üç dişli esasını (trident) yere vurması, yer sarsıntılarının nedeni olarak tasvir edilmiştir. Bu anlatılar, Antik Yunan’da doğal afetlerin tanrısal müdahale ve kozmik düzenle ilişkilendirilerek anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır.⁹ Bunun yanında Kuzey Avrupa’da -özellikle erken dönem İskandinav mitolojisinde- depremler, güzellik ve ışık tanrısı *Baldr*’ın öldürülmesinin ardından tanrılar tarafından suçlu bulunan hilekâr ve ayartıcı ilah *Loki*’nin çektiği fiziksel ve kozmik acıların yeryüzüne yansması olarak açıklanmıştır. Bu mitolojik anlatılara göre cezalandırılan *Loki*, hapsolunduğu bir mağarada zincire vurulmuş; üzerine yerleştirilen zehirli bir yılanın sürekli damlayan ölümcül zehri, *Loki*’nin şiddetli acılarla kıvrınmasına neden olmuştur. *Loki*’nin bu sancılı hareketleri arttıkça yeryüzünün sarsıldığına inanılmıştır. Böylece bu kültürde fiziksel deprem, metafizik açıdan kozmik düzeni bozan özellikle ahlaki bir suçun ardından gelen ilahi cezalandırmanın doğal dünyadaki tezahürü olarak anlamlandırılmıştır.¹⁰ Bu mitsel anlatı, doğa olaylarının antropomorfik bir faille ilişkilendirilmesi yoluyla, beklenmedik ve yıkıcı olayların bilişsel olarak daha anlaşılır hâle getirilmesini sağlayan tipik bir mitolojik örnek sunmaktadır.

Kadim Çin düşüncesinde doğa olayları, yalnızca fiziksel süreçler olarak değil, evrenin kutsal düzeniyle doğrudan ilişkili işaretler olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Taoist ve Konfüçyüsçü kozmolojide “Gök (Tian)” ile “Yer” arasındaki uyum, evrensel düzenin ve toplumsal istikrarın temel koşulu olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda depremler gibi yıkıcı doğal afetler, Tao olarak adlandırılan kozmik uyumun bozulduğuna işaret eden kutsal ikazlar şeklinde yorumlanmıştır. Sosyal uyumu da sağlayan kadim Tao öğretisine göre insanlar ile kozmik düzen arasında metafizik

⁸ Jean Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia*, trans. Teresa Lavender Fagan (Chicago: University of Chicago Press, 2001), 74-77.

⁹ Hesiodos, *Theogonia*, çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 83-84; Robert Parker, *Polytheism and Society at Athens* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 103; Walter Burkert, *Greek Religion: Archaic and Classical* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985), 149-151.

¹⁰ Snorri Sturluson, *Prose Edda*, trans. Jesse L. Byock (London: Penguin Classics, 2005), 49-52.

temelli ahlaki bir bağ bulunduğuna inanılmış; bu bağlamda doğada meydana gelen olağanüstü sarsıntılar, bu ahlaki dengenin zedelendiğini gösteren “sembolik olaylar” olarak algılanmıştır.¹¹ Özellikle Han Hanedanlığı (MÖ 206 – MS 220) döneminde bu kozmolojik anlayış, açık biçimde siyasal meşruiyet teorisine dönüşmüştür. “Göğün Buyruğu” veya “Göğün Yetkisi” (Tien-ming) doktrini doğrultusunda hükümdar, ancak adaletli ve erdemli davrandığı sürece “Göğün yeryüzündeki temsilcisi” sayılmıştır. Ancak depremler, seller ve kıtlıklar gibi büyük afetler, hükümdarın bu ilahi meşruiyeti kaybettiğinin göstergesi olarak yorumlanmış ve hanedan değişimlerini meşrulaştıran dinsel-simgesel gerekçeler arasında yer almaya başlamıştır. Böylece doğal afetler, yalnızca kozmik dengenin değil, aynı zamanda siyasal ve ahlaki düzenin de çöktüğünü ilan eden kutsal göstergeler hâline gelmiştir.¹² Bu anlayış, dinî kozmoloji ile siyasi otorite arasında güçlü ve süreklilik arz eden bir ilişki kurması bakımından dinler tarihi açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.¹³ Yahudi kutsal kitap külliyatında ise deprem motifleri, Yahve’nin kudretinin, gazabının ve ilahi hükmünün tezahürü olarak defalarca karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içinde peygamber Yeremya’nın “dağlar titredi ve tüm tepeler hareket etti” ifadesi (Yeremya 10/10) gibi metafizik anlamlar yüklenmiş betimlemeler, daha büyük bir felaket olarak kıyamet tasvirlerinde ilahi müdahalenin sarsıcı gücünü de vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır (mesela Mezmurlar, 18/7).¹⁴ Bu eskatolojik dil, depremi sadece jeolojik bir olgu değil, aynı zamanda “halkın metafiziğin gözünde normal üstü bir şekilde ifsat olmuş davranışlarına karşılık “Tanrı’nın olağan tepkisi” olarak okunmaktadır. Bunun yanında Amos 1:1’de bildirilen büyük sarsıntı –ki Yahudi tarihinde Amos depremi olarak bilinmektedir– motifinin sonraki peygamberlerce de “Yahvin o günlerdeki müdahalesi” olarak eskatolojiye vurgulu olarak telakki edilmesi, klasik deprem anlatılarının tarihî olaylarla kutsal hikâyelemeyi birleştiren bir bağlama sahip olduğunu göstermektedir. Orta Çağ Yahudi kaynaklarında ayrıca, Amosa atfedilen bu deprem, halkın günahkârlığına ve Tanrı’nın adalet arzusuna bir işaret olarak sürekli yorumlanmıştır. Bu metafizik/ tematik okumalar, “Tanrı’nın gazabında yeryüzünün sarsılması”

¹¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003), c. 1, 54–57.

¹² Anne Cheng, *Çin Düşünce Tarihi*, çev. Meral Begüm Şahin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 89–94.

¹³ Mark Edward Lewis, *The Early Chinese Empires: Qin and Han* (Cambridge: Harvard University Press, 2007), 147–149.

¹⁴ https://www.ccarnet.org/responsa-topics/phenomenon-and-human-experience-of-in-jewish-legal-literature/?utm_source=chatgpt.com (11.11.2025).

imgelerini Yahudi kutsal metinlerinden çıkarmakta ve depremi son tahlilde Tanrı'nın yaratma kudretini (teofani) gösteren doğal bir fenomen olarak sunmaktadır.

Rabinik Yahudi geleneğinin tarihsel teolojik ruhban yorum külliyatında, depremler ilahi iradenin dünyadaki tezahürlerinden biri olarak algılanmıştır. Bavli (Talmud) ruhban yorumlarında, depremlerle karşılaşan kimsenin “Âlemi kudreti ve gücüyle dolduran O'na kutsama olsun” diye dua etmesi gerektiği belirtilir ki bu, “fiziksel dünyanın kontrolünün doğrudan metafiziksel aleme ait olduğunu ifade etmektedir (Berakhot 54a).¹⁵ Benzer şekilde Berakhot 59a-b'de geçen mitsel bir anlatıda ruhbanlardan Rabbi Ketina'nın bir depremi Tanrı'nın çocuklarını anımsamasıyla ilişkilendiren sözleri titizlikle aktarılmaktadır.¹⁶ Burada Talmud bunun mecazi bir anlatım olduğunu vurgulamasına rağmen aslında metin depremi Tanrı ile insanlık ilişkisi (teofani) bağlamında yorumlamak niyetindedir. Sonraki dönemlerde mesela Rav De Rossi (1511- 1578) gibi Orta Çağ Yahudi filozofları deprem fenomenini doğa ile ilahi müdahale arasındaki yakın diyalog çerçevesinde tartışmakta; bazı depremlerin doğal, bazılarının ise ilahi irade ile açıklanabileceğini söylerler ve her iki durumda da depremin insanlara tövbe ve özdenetim için bir uyarı olması gerektiğini belirtirler.¹⁷

Dahası çağdaş Yahudi bilimadamları bu gibi felaketle ilgili metinleri tarihsel ve teolojik çerçevede değerlendirmiştir. Modern akademik çalışmalarda Amos depremi gibi olayların arkeolojik ve metinsel delillerle eşleştirilmesi, Eski Ahit metinlerindeki deprem motiflerinin toplumsal travma, peygamberlik mesajı ve dinsel anımsama sistemleriyle ilişkisini ortaya koyar (örn. Amos'un jeolojik bağlamı ve Zekeriya'nın atıfları). Ayrıca geleneksel yorumlarda depremler; toplumsal ahlaksızlık, ritüel ihmal veya ulusal tövbe eksikliğiyle yakından ilişkilendirilmekte böylece deprem sadece fiziksel bir sarsıntı değil, toplumun ibadet hayatına ve Tanrı'ya olan bağlılığına dair derin bir teolojik mesaj olarak sunulmaktadır.¹⁸

Hıristiyanlık, Yahudi geleneğiyle ortak ilahi kökene sahip bir inanç sistemi olarak özellikle Yeni Ahit anlatılarında (mesela Luka, 21/11) depremleri İsa Mesih'in çarmıha gerilmesi, dirilişi ve gelecekte kurulacak Tanrı Krallığı bağlamında teolojik bir anlam çerçevesinde ele almaktadır. Yeni Ahit ayrıca İsa'nın ölümü ve dirilişi

¹⁵ https://ohr.edu/5248?utm_source (10.11.2025).

¹⁶ https://steinsaltz.org/daf/berakhot59/?utm_source (10.11.2025).

¹⁷ https://www.torahmusings.com/2019/04/gods-role-in-earthquakes/?utm_source (10.11.2025).

¹⁸ https://mishpacha.com/earthquakes-gog-umagog-and-geulah/?utm_source (20.11.2025).

sırasında ortaya çıkan olağanüstü olaylarla ilişkilendirilmiş (Mesela Matta, 27/51, 54; Matta, 28/2) bu hadiseler kimi yorumlarda fiziksel bir sarsıntıdan ziyade meleklerin görünmesi, ilahi kudretin tecellisi ve insanların korku içinde yere yığılması gibi mecazi ve sembolik anlamlar üzerinden değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Tanrı'nın mutlak iradesini vurgulayan Hıristiyan geleneğinde depremler, ahir zamanda yeniden gelecek olan Mesih'in hükümrancılığının habercisi olan büyük alametler arasında sayılmış; ilahi düzenin tesis edileceği ve ahlâkî yozlaşmanın sona ereceği bir dönemin işareti olarak yorumlanmıştır. Orta Çağ Hıristiyan düşüncesinde ise depremler çoğunlukla toplumsal günahkârlığa, ahlâkî çözülmeye ve cinsel sapkınlıklara karşı Tanrısal bir ceza şeklinde algılanmış; Urfalı Mateos gibi Hıristiyan tarihçiler, Antakya ve çevresinde meydana gelen depremleri yaygın zina ve toplumsal azgınlıkla ilişkilendirmiştir. Her ne kadar 1755 Lizbon Depremi sonrasında bu tür ilahi ceza yorumları ciddi biçimde sorgulanmaya başlanmış olsa da özellikle dindar ve kırsal topluluklarda depremlerin ahlâkî ve teolojik anlamlarla açıklanması anlayışı uzun süre varlığını sürdürmüştür.¹⁹

İlahi dinlerin sonuncusu İslam düşüncesinde depremler ve doğal afetler, çağdaş sismolojiyle çelişmeyen biçimde doğal süreçlerin sonucu olarak kabul edilmekte; Allah'ın kudretinin fiziki alemdeki tecellisi, insanlara bir ikaz ve tövbe çağrısı görülürken aynı zamanda daha ağır bir metafizik atmosferle bu gibi doğal büyük hadiseler, dünyanın faniliğini izhar ederken yaklaşmakta olan kıyametin kozmik ve yerel boyutlarını “hatırlatıcı ve beşeri olgunlaştırıcı işaretler” olarak değerlendirilmektedir. Kur'ân anlatısında toplumsal felaketler, (mesela et-Tevbe 9/126) diğer dini inançlardan farklı olarak “*İnkârcı kavimlere karşı keyfi bir ilahi ceza yahut yok etme aracı olmaktan ziyade, peygamberlerin uyarılarına rağmen tevhit karşılığı tutumlarını sürdüren toplumların ahlâkî meydan okumalarına karşılık gelen tarihsel sonuçlar*” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yine bu bağlamda depremler, kıyametin kafirler tarafından inkâr edilmesine rağmen onun yerel tezahürleriyle yüzleşmesini sağlayan gerçeklikler olarak anlam kazanır. İslam irfan geleneği ise bu tür musibetlerin, insanın zihinsel ve ahlâkî yorumları doğrultusunda ilahi adaletin tecellisi veya ibret vesilesi olarak algılanabileceğinin farkındadır. Kur'ân'da inkârcıların her yıl çeşitli belalarla deneneceğini bildiren ayetler (mesela Araf, 7/94-95; En'am, 6/42-43) özellikle deprem gibi felaketlerin müminler üzerindeki uyarıcı

¹⁹ Mustafa Göregen, “Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı”, *İlahiyat* 13 (Aralık 2024), 181.

etkisini güçlendirmektedir.²⁰ Halife olarak yaratılan insan, biyo-kognitif ve epistemik donanımı sayesinde tabiat olaylarını anlamlandırma, onlara karşı tedbir alma ve yeryüzünü yeniden inşa etme sorumluluğuna sahiptir. Müslüman birey ise sünnetullah çerçevesinde işleyen ilahi düzeni kavrayarak, doğal afetleri Tanrı'nın korkutucu bir tehdidi değil, kulluk bilincini derinleştiren ve toplumsal yenilenmeyi mümkün kılan imtihanlar olarak değerlendirir (mesela, Bakara, 2/30; Ahzab, 33/72).²¹

Modern seküler düşüncede özellikle Aydınlanma sonrası, depremlerin bilimsel açıklamaları (fay hatları, tektonik plakalar) ön plana çıkmışsa da metafizik ve dini anlam arayışları tamamen ortadan kalkmamıştır.²² Özellikle 20. yüzyılda yaşanan büyük depremler sonrası, birçok birey ve topluluk, olayları ilahi irade ve kader bağlamında değerlendirmeye devam etmiştir.²³ Bu durum, doğa olaylarına karşı insan bilişselliğinin metafiziksel anlam üretme eğiliminin evrenselliğini göstermektedir.²⁴

2. Dinler Tarihinde Dindarların Doğa Olaylarına Yüklediği Bilinç Anlamları ve Kognitif Mekanizmalarla Temel İlişkisi

İnsan zihni, çevresindeki karmaşık doğa olaylarını anlamlandırmak için evrimsel süreçler içinde özgün bilişsel stratejiler geliştirmiştir.²⁵ Çağdaş kognitif dinler tarihi yaklaşımı, bu stratejilerin dinî inançların ve ritüellerin kökeninde nasıl etkili olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Özellikle doğa olaylarının (deprem, yıldırım, sel gibi) insanlar tarafından doğrudan doğaüstü güçlere atfedilmesi, belirli bilişsel mekanizmaların bir sonucu olarak değerlendirilir.²⁶

Klasik psikoloji bağlamında Heider tarafından geliştirilen nedensel atıf teorisine göre insanlar, belirsiz ve tehditkâr olaylara açıklama arama eğilimindedir.²⁷ Bu anlamda depremler gibi kontrol edilemeyen olaylar, zihinsel olarak doğaüstü varlıkların müdahalesine atfedilerek açıklanmaktaydı.

²⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beirut: Dârulhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1420/1999), c. XVI, 102-104.

²¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, çev. Nabi Avcı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 65-78.

²² Charles Lyell, *Principles of Geology* (London: John Murray, 1830), 212-215.

²³ Susanna Hoffman, "The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective", *Anthropological Quarterly* 73/3 (2000): 124-126.

²⁴ Justin L. Barrett, *Cognitive Science, Religion, and Theology: From Human Minds to Divine Minds* (West Conshohocken: Templeton Press, 2011), 58-60.

²⁵ Harvey Whitehouse, *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission* (Walnut Creek: Alta Mira Press, 2004), 45-47.

²⁶ Robert N. McCauley-E. Thomas Lawson, *Bringing Ritual to Mind: Psychological Foundations of Cultural Forms* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 68-70.

²⁷ Fritz Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations* (New York: Wiley, 1958), 82.

Çağdaş bilişsel yaklaşımda Dan Sperber ve Hirschfeld, doğal afetlerin zihinsel temsilinde kültürel şemaların önemli rol oynadığını savunmuştur.²⁸ Depremler, itolojik anlatılar yoluyla kolay hatırlanabilir ve kültürel hafızaya işlenebilir hale gelir. Kognitif yaklaşıma göre insan beyni, çevresindeki beklenmedik ve tehlikeli olayları, bilinçli bir ajanın (failin) ürünü olarak algılamaya meyillidir.²⁹ Dolayısıyla deprem gibi ani ve açıklanamayan doğa olaylarında, bireyler görünmeyen fakat niyetli bir güç olduğunu varsayarak bu olayları ilahi iradeye bağlama eğilimi gösterirler. Din bilimcisi Justin Barrett bir adım daha öne çıkarak doğa olaylarının “ajan” kavramı çerçevesinde anlaşılmasının insan beyninin gelişmiş bir avantajı olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, insan için çevrede bir fail varsaymak hayatta kalma şansını artırmış; bu mekanizma daha sonra dinî inanç sistemlerinin oluşumunda temel bir rol oynamıştır.³⁰ Benzer şekilde din bilimcisi Pascal Boyer, doğa olaylarına yüklenen anlamların, insan zihninin “minimal olarak karşıt sezgisel alana” ait kutsal ve metafizik kavramları tercih etmesiyle daha fazla şekillendiğini ifade etmektedir.³¹ Bu din bilimcilerine göre depremler, sadece jeolojik hareketler değil; aynı zamanda insanın kavrayışında kozmik düzenin veya ilahi bir ajanın müdahalesi olarak konumlanır.

Çağdaş din antropoloğu Stewart Guthrie ise kognitif alana antropomorfik motifler ilave etmektedir; Guthrie, doğa olaylarının insan benzer felsefeyle mesela gök yüzündeki bulutlar "insan yüzü" gibi yorumlandığını belirtir. Ona göre, insanlar yıldırım, deprem, kasırga gibi olaylara kişilik ve niyet atfederek anlam üretirler; böylece çevrelerindeki tehlikeleri daha hızlı kavrayabilirler.³² Bu yaklaşım, özellikle erken kültürlerde doğaüstü güçlerin doğa olaylarıyla doğrudan ilişkilendirilmesinin bilişsel temellerini açıklamaktadır.

Neticede çağdaş kognitif yaklaşımları insanların afetler sonrası anlam üretme süreçlerinin hâlâ bilişsel reflekslerle şekillendiğini öne çıkarmaktadırlar. Buna göre büyük depremleri tecrübe ettikten sonra topluluklar, doğal olayları tesadüfi

²⁸ Dan Sperber- Lawrence A. Hirschfeld, "The Cognitive Foundations of Cultural Stability and Diversity", *Trends in Cognitive Sciences*, 8/1 (2004), 40-46.

²⁹ Scott Atran, *In Gods We Trust: The Evolutionary Landscape of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 88-90.

³⁰ Justin L. Barrett, *Why Would Anyone Believe in God?* (Lanham: AltaMira Press, 2004), 50-52.

³¹ Pascal Boyer, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought* (New York: Basic Books, 2001), 145-148.

³² Stewart E. Guthrie, *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 56-58.

olmaktan çıkarıp kader, ilahi mesaj veya kozmik düzenle ilişkilendirerek psikolojik bir anlam dengesi kurmaya çalışırlar.³³ Bu süreçte insan fizyolojisine uygun bir şekilde *kognitif yük azaltımı* mekanizması denen bir zihinsel süreç devreye girerek daha karmaşık hatta korkutucu olaylar rasyonel/zihinsel açıdan daha anlaşılabilir ve yorumlanabilir ve sıradanlaştırılabilir bir nedensellik şemasına oturtulmaktadır.³⁴ Böylece doğa olaylarının dini ve metafiziksel anlamlarla donatılması, yalnızca kültürel bir inşa değil; aynı zamanda insan zihninin evrimsel ve bilişsel yapılarına dayanan derin bir eğilimdir. Bu doğrultuda kognitif dinler tarihi yaklaşımı, dindar insanlardaki bu tür zihinsel süreçlerin hem somut verilerle tarihsel hem de güncel davranışlarla kültürel çeşitliliğini sistematik olarak rasyonel boyutlarıyla açıklama imkanlarına sahiptir.

3. Mitoz Naturam veya Doğa Mitosu: Kognitif Açıdan Dinlerdeki Deprem Anlatıları

Kadim dünyada, Tanrısal alemle yakınlaşmaya ve iletişim kurmaya yardımcı olan mitoslar, metafizik alemle iletişim aracı olmaları sebebiyle sıradan insanların kendi dünyalarının sınırlarını, yerini ve kendi fiillerini kontrol ettiğine inandıkları metafizik güçlerle diyalojik ve interaktif konuşmalarını da içermekteydi.³⁵

Kognitif din bilimi, hem afetlerin insan zihni tarafından nasıl algılandığı ve işlendiği konusunda çeşitli açıklamalar sunarken hem de dini-mitolojik tasvirlerin neden evrensel bir din fenomeni olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Mesela kognitif uyumsuzluk teorisine göre, insanlar beklenmedik ve yıkıcı olaylarla yüzleştiklerinde psikolojik uyumsuzluk yaşar.³⁶ Dinlerdeki mitolojik açıklamalar, bu uyumsuzluğu azaltarak bireyin dünya görüşünü korumasına yardımcı olur.

Kognitif yaklaşıma göre mitolojik anlatılarda doğal afetlerin ahlaki ihlallerle ilişkilendirilmesi, insan zihninin nedensellik ve fail arayışına yönelik bilişsel eğilimleriyle açıklanabilir. Söz gelişi yukarıda anlattığımız İskandinav mitolojisindeki Loki anlatısı aslında doğa olaylarının en sade dille antropomorfik ve niyet atfedilen varlıklar aracılığıyla anlamlandırılmasının tipolojik bir modeli olarak

³³ Tanya M. Luhrmann, *When God Talks Back: Understanding the American Evangelical Relationship with God* (New York: Vintage Books, 2012), 221-223.

³⁴ Ara Norenzayan, *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict* (Princeton: Princeton University Press, 2013), 113-115.

³⁵ Duygu Mete, "Eskilerin Masalları: Klasik ve Modern Mitolojiden Postmodern Anlatıya Din Bilimlerinde Mitoloji", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8/21 (2020), 77.

³⁶ Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford: Stanford University Press, 1957), 3.

değerlendirilebilir.³⁷ Zira doğal afetler, insanlık tarihi boyunca sadece fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda kültürel, dini ve mitolojik anlatıların şekillenmesine de sebep olmuştur. Bu bağlamda deprem gibi ani ve büyük ölçekli yıkımlara yol açan doğal felaket olayları, çeşitli toplumlar tarafından “doğüstü güçlerin müdahalesi” şeklinde anlamlandırılmıştır.

Japon Şinto mitolojisinde *Namazu* adlı dev bir yayın balığının yeraltında yaşadığına ve hareket ettiğinde büyük depremlere yol açtığına inanılmaktaydı.³⁸ *Namazu*'nun kontrolü, tanrı Kashima'ya verilmiştir; ancak tanrı gaflet gösterdiğinde balık kıvrıdanıp ve yer sarsılırken İskandinav mitolojisindeki Loki'nin zehrin etkisiyle kıvrınması sonucu meydana gelen depremlerin insanları da kıvrandırması, sarsması ve acılara sevketmesi bilişsel mitos yönüne işaret edecektir.³⁹ Benzer zihinsel faaliyet bazı Kuzey Amerika yerlilerinin (Algonquin topluluğunun) inançlarında mevcuttur ve burada Dünya'yı taşıyan büyük bir kaplumbağa veya ejderhanın hareketleri insanları panikleten depremlere neden olmaktadır.⁴⁰ Netice olarak farklı inanç ve kültürlerdeki depreme ilişkin dini ve mitolojik tasvirlerin ortak yönü, bilinmezlik ve korku karşısında bir düzen ve anlam yaratma çabasıdır. Kognitif bilimlerin sunduğu açıklamalar bu fenomeni destekler: Afetler, insan zihninde hem tehdit hem de açıklama gerektiren olaylar olarak kodlanır. Bu nedenle diyebiliriz ki bilişsel açıdan *Poseidon*'un elindeki dişli mızrağı, *Namazu*'nun istemsiz hareketleri veya *Loki*'nin acıyla kıvrınması gibi anlatılar, insanoğlunun doğal afetlerin rastgele ve kaotik doğasına karşı bir nedensellik duygusu geliştirmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle özellikle bilişsel açıdan belirleyici olan sembolik yönleri olan tematik temsiller (dev yılan veya yayın balığı gibi) insan belleğinde kalıcılığı artırmakta ve mitolojik anlatımda kültürel aktarımı kolaylaştırmaktadır.

Böylece, mitolojik yorumlayıcı açıklamalar, yalnızca sosyal veya zihinsel bir ihtiyaçtan değil aynı zamanda kolektif açıdan “kognitif kültür” diyebileceğimiz bir bilgi birikimini birtakım süreçlere bağlı olarak oluşturabilmektedirler.

³⁷ Stewart Guthrie, *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 89-94.

³⁸ Michael Ashkenazi, *Handbook of Japanese Mythology* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2003), 56.

³⁹ John Lindow, *Norse Mythology: A Guide to Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 210.

⁴⁰ Barbara Alice Mann, *Native American Perspectives on the Earth* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006), 88.

4. Metafizik Neden- Sonuçlardan Fiziksel Empatik-Rehabilitasyona Afetlerin Kognitif Oluşum Süreçleri

Dinî gelenekler, kendi dindarının zihin dünyasında afetleri yalnızca fiziksel olaylar olarak değil, aynı zamanda metafizik anlamlar taşıyan hadiseler olarak izhar etmeye meyillidir. Bu anlamda afetlerin insan bilincindeki algılanma süreçleri, sırasıyla insan zihninin doğasıyla, bu doğanın ürettiği sosyal yapılarla ve son olarak anlatıların kültürel hafızayla korunup aktarılmasıyla sağlanmaktadır.

Bilişsel yaklaşım, insanların metafizik açıdan büyük felaketleri neden-sonuç bağlamında çevrelerindeki olayları *kolektif ve bir bütün olarak* anlamak istemektedirler. Ortak algılama, benzer anlamlandırma ve birbirlerini tamamlayıcı karakterde yorumlama, aktarma, empati kurma, yaraları sarma ve olay mahallini felaket öncesi ilk haliyle yeniden kurgusal açıdan inşa etme ve kognitif rehabilitasyon süreçlerine odaklanmaktadır. Dinlerde afet algısı da bu bağlamda zihinsel şemalar, kavramsal çerçeveler ve kutsal anlatılar yoluyla şekillenmiştir.

Bu yönde *ilk adım olarak* insan zihni, özellikle olağanüstü olayları (deprem, tufan, salgın gibi) açıklamak için “metafizik neden-sonuç” bağlantıları kurmaktadır. Dini metinlerde afetlerin genellikle bir “ilahi irade” veya “ilahi ikaz” şeklinde yorumlanması bu bilişsel mekanizmanın bir sonucudur. Söz gelişi Kur'an'da Nuh Tufanı, aslında sadece büyük bir doğa olayı değil aynı zamanda inanmayanlar için ilahi bir cezalandırma ve müminler için ise “toplu olarak ve tamamen gerçekleşen” bir kurtuluş anlatısıdır (Hud, 11/36-48). Genel bilişsel yaklaşıma göre insanlar özellikle tehdit algısı içeren olaylarda “niyete bağlı gelişen ajan kavramına” odaklanarak yön belirlerler; yani görünmez bir fail veya güç ararlar. Dinî açıklamalar da afetleri ilahi fail ile ilişkilendirerek bu bilişsel ihtiyacı karşılar.

İkinci adım olarak dini afetlerle ilgili mitsel anlatılar, sadece bireysel zihinsel süreçlerde değil, aynı zamanda “kültürel hafıza” ve “kolektif toplumsal yapılar” içinde de derinlemesine kök salmaktadır.

Bu süreçte bilhassa dindarların depremlerden sonra özel büyük travmatik olaylara dair kendi aralarındaki paylaşılmış anlatıları, felaketin ilk anlarına dair abartılı yeni hafıza silsilelerinin oluşturulup gittikçe daha fazla geliştirilerek anlatımı, travmatik sahnelerin canlandırılması sonrası özellikle negatif yönde zihinsel çöküntüler, pozitif yönde kahramanlık hikayelerinin yaratımı ve sonunda yaşananları yeniden kurgulayarak, yeniden tecrübe etmeler ve yeni anlam kalıplarına dökerek yorumlamalarla konunun “epizodik deprem detaylarına”

dönüştürülmesi görülebilmektedir. Bu kognitif durumun, epizodik kalıplara dökülen çok yönlü etkilerinin olması, özgün yeni figür, mekân ve terimlerle farklı tabirlerle ifade edilebilmesi, anlama odaklı unsurlara önem vererek ilerlemesi daha fazla önem arz edecektir.⁴¹

Her kültür, kendilerince afetleri anlatan mitolojilere, onları yorumlayabilen kutsal metinlere, bu yönde felaketlerle yüzleşen dindarlarına yapmasını emrettiği özgün ritüeller ve bütün bunların sonuç oluşan mikro tarihsel tecrübelerden oluşan ortak anılara sahip olmuştur. Bu üretilen ve sürekli aktarılan anlatılar, afetlerin yalnızca fiziksel boyutunu değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, ahlaki reformu ve ilahi iradeye boyun eğmeyi teşvik eden değer sistemlerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Japon Şinto geleneğinde depremler, sadece yer kabuğundaki fiziksel hareketler değil, doğadaki kutsal varlıkların (kami) rahatsızlığı olarak görülür. Bu anlayış, kültürel olarak doğayla uyumu ve afet sonrası ritüel temizlik uygulamalarını destekler.

Yine aktarılanlar kültürel hafıza bağlamında toplumda ümmetinde de afetler, özellikle sabır, tevekkül ve toplum içi yardımlaşma gibi yorumlayıcı bilinç aktarımını artıran sosyal kodlarla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu yönde ortaya çıkan doğal afetler, bir tür “ilahi imtihanlar” olarak görülmüş ve bu imtihan bilinci müminlerin ortak geliştirdiği kültürel boyutları yüksek davranışları (söz gelişi sadaka, dayanışma, dua gibi) mükemmel bir şekilde meydana getirmiştir.

Aslında dine karşı kayıtsız, agnostik ve neo-deist algıların yüksek olduğu çağımız⁴² aynı zamanda kognitif açıdan post-seküler çağ olarak isimlendirilmekte ve “şok ve empatinin” alabildiğine aynı ölçüde örtüşebildiği aykırı zamanlar olarak öne çıkmaktadır. “Şok”, felaketlere karşı beşer tarafından kısa süreli yaşanan yanıtları oluştururken sosyal empatiyi kolaylaştırıcı bir şekilde insanları acil yardım çabalarına teşvik edici mekanizmaları devreye sokmakta, insani ihtiyaçlardaki kopuklukları giderici, yeniden inşa edici, maddi sponsorluk sağlayıcı ve kusursuz olmasa da motive edici olarak işlev görmektedir. Buradaki en büyük bireysel kognitif faaliyet “empatinin” felaket yaşayan diğer kişiyle aynileşmesi sonucu “o felaketi yaşayan ben olabilirdim” hissini uyanmasıdır. Bu kognitif empatinin en somut ve olumlu yansımaları, afet bölgesine yönelik her türlü önyargının paranteze alınması

⁴¹ Göregen, “Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı”, 183.

⁴² Duygu Mete, “Din Bilimcisi Ne kadar Agnostiktir?: Çağdaş Din Bilimlerinde Agnostizm Sorunu”, *Kesit Akademik Dergisi* 14 (2018), 397-400.

veya kökten silinmesi, afet bölgesine el uzatıcı, fedakarane ani ve hızlı yardım seferleri, afetzede insanlara karşılıksız özverili tavırlar gösterme, acılarını hafifletici veya unutturucu ortak dil inşası ve sonunda özdeş insana bürünerek benzer mekân sakini olabilmeyi aktarabilmektir.⁴³

Sonuç

Çağdaş toplumlarda büyük afetler olarak depremlerin metafizik çağrışımlar üretmesi, tarih boyunca insan zihninin biyo-fizyolojik, sosyo-kültürel ve etno-tarihsel bilişsel eğilimleriyle doğrudan ilişkilidir. Günümüzde sekülerleşme, kurumsal dinî yapıları zayıflatmış olabilir; ancak metafizik aygıtlarıyla ayakta kalabilen insanın, afetlerin aşkın anlamları olduğuna dair derin sezgileri ve sağlam inançları hala varlığını korumaya devam etmektedir. Bu kognitif durum, insan varoluşunun değişmeyen bir bilişsel yönünü açığa çıkarır. Bu bakımdan inançlararası afet metafiziği, hem bireysel zihinsel (bilişsel) süreçlerin hem de kolektif kültürel yapıların etkileşimiyle oluşmuş geniş yelpazesi olan içeriği bakımından zengin bir alanlar kümesini oluşturabilmektedir. Metafiziği destekleyici bir karakterdeki beşerî kognitif yönler, afetler anlam arayışlarında öncelikle ilahi iz, fail ve etki bulma eylemlerine girişmekte yorumlama ve üstesinden gelirken ise kültürel boyutlarla toplumların hafızasındaki ritüeller, rehabilite edici yüksek kahramanlık mitleri ve ulvi değerlerdeki ahlaki normlar biçimlendirici aygıtlara dönüşmektedir.

Modern çağda sekülerleşmeye bağlı olarak dinî düşüncenin kamusal alandan büyük ölçüde çekilmesi hedeflenmiş olsa da, doğal afetler, özellikle depremler, insan zihninde sığınma, kutsalı tecrübe etme, yakarış ve acizyet mekanizmaları çalıştırma gibi öznel metafizik aygıtları üretmeye devam etmektedir. Bu sui generis beşeri durum, insanın bilişsel yapısının ve kültürel hafızasının derin kodlarıyla doğru orantılı bir şekilde değişkenlik arz edebilmektedir.

Deprem gibi büyük ölçekli doğal afetler, bireyin kontrol alanının tamamen dışındaki bir gücün etkisini deneyimlemesine yol açabilmektedir. Hem dindar hem de yüksek teknoloji post-seküler toplumlarda, bu tür olaylar karşısında doğal bir kognitif reaksiyon olarak "anlama, yorumlama ve anlam verme gibi metafizik arayışlar" hemen devreye girmektedir. Zihinsel bir savunma mekanizması olarak insanlar, rastlantısal görünen bu olayları aşkın bir anlam çerçevesine oturtma eğilimi gösterirler. Bu fenomen, psikolojik literatürde "ajan algısı" teorisi ile açıklanır: İnsan

⁴³ Göregen, "Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı", 182-185.

zihni, belirsiz ve tehdit edici durumlarda görünmez bir niyet sahibi varlık (tanrı, doğa ruhu, kader vb.) tasavvur etme eğilimindedir. Deprem gibi yıkıcı afetlerde bu eğilim güçlenir; modern seküler birey bile bilinçdışı düzeyde metafiziksel açıklamalara açık hâle gelir.

Neticede kognitif yaklaşıma bağlı yapılan değerlendirilmelerde dini inançların düşük olduğu kesimlerde bile “doğanın öfkesinden” veya “daha yüksek bir düzenin işaretlerinden” söz edildiği anlaşılabilmektedir. İnsan metafizik karakterini asla kaybetmeden hangi çağda yaşarsa yaşasın kognitif açıdan kendisine yüklenen fabrika ayarlarına ve genetik kodlarına sahip olmayı sürdürebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle söylersek; insanlığın inanç tarihi boyunca, depremler gibi büyük afetler veya felaketler, “daha büyük belirsiz olayların habercisi olan ilahi ikaz”, “gelecekteki büyük cezanın önemli bir parçası”, “daha büyük bir aklanmanın ip uçlarını veren bir arınma” veya “aşkın metafizik olayların başlangıcının habercisi” kabul edilip Hermenötik açıdan izah edilmesi muğlak bırakılan metafizik yorumlarla açıklanırken aslında zihinsel bir süreçler dizisine muhtaç olan anlamlandırılması ise çoğunlukla daha üstünkozmetik bağlamlarla ilişkilendirilmiştir.

Kaynakça | References

- Ashkenazi, Michael. *Handbook of Japanese Mythology*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2003.
- Atran, Scott. In *Gods We Trust: The Evolutionary Landscape of Religion* Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Baffelli Erica, Ian Reader. “*Japanese Religious Responses to Disasters*.” *Journal of Religion in Japan* 2012, 1(1): 5-30.
- Barrett, Justin L. *Why Would Anyone Believe in God?*. Lanham: AltaMira Press, 2004.
- Berger, Peter L. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: AnchorBooks, 1990.
- Bottéro, Jean. *Religion in Ancient Mesopotamia*.trans. Teresa Lavender Fagan. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Boyer, Pascal. *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York: Basic Books, 2001.
- Burkert, Walter. *Greek Religion: Archaic and Classical*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985,
- Cheng, Anne. *Çin Düşünce Tarihi*. çev. Meral Begüm Şahin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2003, c. I-III.

- Eliade, Mircea. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. trans. Willard R. Trask. New York: Harcourt, 1959.
- Frankl, Viktor E. *Man's Search for Meaning*. Boston: Beacon Press, 2006.
- Festinger, Leon. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press, 1957.
- Galea, Sandro – Fran H. Norris – Susan D. Resnick. “Psychological Consequences of Disaster”. *Journal of Nervous and Mental Disease*. 193/4 (2005), 217–228.
- Göregen, Mustafa. “Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı”. *İlahiyat* 13 (Aralık2024), 175-186.
- Guthrie, Stewart. *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Heider, Fritz. *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley, 1958.
- Hesiodos. *Theogonia*. çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Jacobsen, Thorkild. *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*. New Haven: Yale University Press, 1976.
- Johnson, Sarah İles. *Ancient Greek Divination*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2008.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2002.
- Lewis, Mark Edward. *Early Chinese Empires: Qin and Han*. Cambridge: Harvard University Press, 2007
- Lyell, Charles. *Principles of Geology*. London: John Murray, 1830.
- Luhrmann, Tanya M. *When God Talks Back: Understanding the American Evangelical Relationship with God*. New York: Vintage Books, 2012.
- Marshak, Stephen. *Earth: Portrait of a Planet*. New York: W. W. Norton & Company, 2019.
- McCauley, Robert N. E. *Thomas Lawson. Bringing Ritual to Mind: Psychological Foundations of Cultural Forms*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Mete, Duygu. “Din Bilimcisi Ne kadar Agnostiktir?: Çağdaş Din Bilimlerinde Agnostizm Sorunu”. *Kesit Akademik Dergisi*. 14 (2018), 396-409.
- Mete, Duygu. “Eskilerin Masalları: Klasik ve Modern Mitolojiden Postmodern Anlatıya Din Bilimlerinde Mitoloji”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 8/21 (2020), 75-93.
- Mete, Duygu. “Religio: Klasikten Postmodern Döneme Din Bilimlerinde Dinin Kökeni, İşlevi ve Anlamı Sorunu”. 4. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler içinde Yenilikçi Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyumu. (2019), 47-59.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İnsan ve Tabiat*. çev. Nabi Avcı İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Norenzayan, Ara Norenzayan. *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict*. Princeton: Princeton University Press, 2013.
- Parker, Robert. *Polytheism and Society at Athens*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Oliver-Smith, Anthony, Susanna M. Hoffman. *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*. London: Routledge, 2019.

Er- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dârulhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), c. XVI.

Sperber, Dan- Lawrence A. Hirschfeld. "The Cognitive Foundations of Cultural Stability and Diversity". *Trends in Cognitive Sciences*. 8/1 (2004), 40-46.

Sturluson, Snorri. *Prose Edda*, trans. Jesse L. Byock, London: Penguin Classics, 2005.

Taylor, Charles. *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press, 2007.

Whitehouse, Harvey. *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission*. Walnut Creek: Alta Mira Press, 2004.

İnternet Kaynakları

https://ohr.edu/5248?utm_source (10.11.2025)

https://steinsaltz.org/daf/berakhot59/?utm_source (10.11.2025)

https://www.torahmusings.com/2019/04/gods-role-in-earthquakes/?utm_source (10.11.2025)

https://www.ccarnet.org/responsa-topics/phenomenon-and-human-experience-of-in-jewish-legal-literature/?utm_source=chatgpt.com (11.11.2025)

https://mishpacha.com/earthquakes-gog-umagog-and-geulah/?utm_source (20.11.2025)